

**Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Bakı Dövlət Universiteti**

**5713.01 – “Sami dilləri (ərəb dili)” ixtisası üzrə fəlsəfə doktoru proqramı
əsasında ixtisas imtahanı**

PROQRAMI

**Bakı Dövlət Universitetinin Şərşünaslıq fakültəsinin Elmi Şurasının qərarı
ilə tövsiyə edilmişdir.**

(2026-ci il 31 mart 5 sayılı protokol)

BAKİ – 2026

Tərtib edənlər: f.ü.f.d. Könül Eyvazova

Elmi redaktor : f.e.d., prof. Vüqar Qaradağlı

Rəyçilər: f.ü.f.d. Təranə Əkbərova

İZAHAT VƏRƏQİ

BDU-nun Şərqsünaslıq fakültəsinin Ərəb filologiyası kafedrası tərəfindən 5713.01 Sami dilləri (ərəb dili) ixtisası üzrə doktorantura səviyyəsində ixtisas imtahanının keçirilməsi məqsədilə hazırlanmış bu proqramın əsas məqsədi namizədlərin ərəb dili və ərəb dilçiliyi sahəsində elmi-nəzəri hazırlıq səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsidir.

Ərəb dili zəngin tarixi inkişaf yolu keçmiş, geniş coğrafiyada yayılmış və dünya mədəniyyəti tarixində mühüm yer tutan dillərdən biridir. Müasir dövrdə bir sıra dövlətlərin rəsmi dili olmaqla yanaşı, beynəlxalq münasibətlər, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində mühüm kommunikasiya vasitəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda, bu dil İslam mədəniyyətinin və klassik Şərq elmi-fəlsəfi irsinin əsas daşıyıcılarından biri kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Ərəb qrammatika elmi VII–VIII əsrlərdən etibarən sistemli şəkildə formalaşmağa başlamış və klassik dövrdə yüksək nəzəri səviyyəyə yüksəlmişdir. Bu prosesdə Bəsrə və Kufə qrammatika məktəbləri mühüm rol oynamış, dil hadisələrinin elmi təsviri və qrammatik normaların müəyyənləşdirilməsi istiqamətində mühüm nəzəri prinsiplər irəli sürmüşdür. Həmin məktəblərin nümayəndələri tərəfindən qələmə alınmış əsərlər ərəb dilçiliyinin nəzəri əsaslarını formalaşdırmış və sonrakı dövrlərdə dilçilik fikrinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Hazırlanmış proqram ərəb dilinin fonetika, morfologiya, sintaksis və leksikologiya bölmələrini, eləcə də ərəb qrammatika ənənəsinin təşəkkülü və inkişaf mərhələlərini kompleks şəkildə əhatə etməklə, namizədlərin proqramda nəzərdə tutulan mövzular üzrə nəzəri biliklərinin, həmin bilikləri elmi əsaslarla təhlil etmək, ümumiləşdirmək və nəzəri müddəaları sistemli, ardıcıl və əsaslandırılmış şəkildə şərh etmək bacarıqlarının obyektiv qiymətləndirilməsinə yönəldilmişdir.

PROQRAMIN MƏZMUNU

Proqram ərəb dilinin fonetika, morfologiya, sintaksis və leksikologiya bölmələrinin əsas xüsusiyyətlərini, eləcə də ərəb qrammatika ənənəsinin təşəkkülü və inkişaf mərhələlərini əhatə edir.

Ərəb dili və ərəb dilçiliyi

Ərəb dilinin mənşəyi və tarixi inkişaf mərhələləri: qədim, klassik və müasir ərəb dili.

Ərəb dilinin struktur xüsusiyyətləri və flektiv quruluşu.

Ərəb qrammatika elminin təşəkkülü və klassik qrammatik ənənənin formalaşması.

Bəsrə qrammatika məktəbi və onun görkəmli nümayəndələri.

Bəsre qrammatika məktəbinin əsas mənbələri və xüsusiyyətləri.
Kufə qrammatika məktəbi və onun görkəmli nümayəndələri.
Kufə qrammatika məktəbinin əsas xüsusiyyətləri.
Bağdad qrammatika məktəbi və onun görkəmli nümayəndələri.
Əndəlus qrammatika məktəbi və onun görkəmli nümayəndələri.
Misir qrammatika məktəbi və onun görkəmli nümayəndələri.
Müasir ərəb dilçiliyinin inkişaf istiqamətləri.

Fonetika

Ərəb dilinin fonetikasi haqqında ümumi məlumat. Ərəb dilində sait və samitlərin təsnifatı. Heca. Vurğu. Səs birləşmələri [ey] [ay] [au].

Ərəb əlifbası.

Ərəb əlifbasının xüsusiyyətləri. Ərəb yazısı. Köməkçi oxu işarələri - hərəkələr. Fəthə. Kəsre. Damma. Tənvilər. Sukun. Təşdid. Həmzə. Məddə. Vəslə.

Morfologiya

Morfologi elmi haqqında ümumi məlumat. Morfologiya qrammatika elminin bir hissəsi kimi.

Nitq hissələri. Ərəb dilçiliyində nitq hissələrinin üç qrupa bölünməsi: isim, feil və köməkçi nitq hissələri.

İsim. Ərəb dilində isim haqqında ümumi məlumat. İsimlərin dörd kateqoriyaya malik olması: cins, hal, müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik, kəmiyyət kateqoriyası.

İsimlərin qrammatik cinsi. Qrammatik cinsin leksik ifadəsi. Müənnəs qrammatik cinsin morfoloji ifadəsi.

İsmin halları. İsimlərin hallanma növlərinin təsnifatı. İsim hallarının işlədilməsi şəraiti.

İsimlərin müəyyənliyi və qeyri-müəyyənliyi. Müəyyənliyin morfoloji və sintaktik yollarla ifadəsi.

İsimlərin kəmiyyəti. Tək. Təsniyə. Cəm. “Düzgün” cəm və “Sınıq” cəm. Düzgün cəmlə cəmlənmə. Sınıq cəm formalarının xüsusiyyətləri və bu formaların “azlıq”, “çoxluq”, “sonsuzluq cəmi” və “cəmin cəmi” kimi mənə qruplarına bölünməsi.

İsimlərin mənaca növləri. Konkret və mücərrəd isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Təklük və topluluq bildirən isimlər.

İsimlərin quruluşca növləri. Sadə, düzəltmə və mürəkkəb isimlər.

Düzəltmə isimlər və onların növləri.

İsimplərdən düzələn isimlər və onların mənaca növləri: nisbi isimlər, mücərrəd isimlər, təklik, əşyanın çox olduğu yeri və qab bildirən düzəltmə isimlər.

Feillərdən düzələn isimlər. Məkan və zaman, alət və cihaz, peşə sahibini, peşə növünü, hərəkətin bir dəfəliyini və hərəkətin tərzini bildirən düzəltmə isimlər. Substantivləşmiş feili sifətlər.

Mürəkkəb isimlər. Sözlərin ixtisarı yolu ilə düzəlmiş mürəkkəb isimlər. Bütöv cümlələrdən ibarət olan isimlər. Müxtəlif söz birləşmələrindən əmələ gəlmiş mürəkkəb isimlər.

Sifət.

Sifətin mənaca növləri. Keyfiyyət bildirən sifətlər. Əlamət bildirən sifətlər. Rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlər. Nisbi sifətlər.

Sifətin quruluşca növləri. Düzəltmə sifətlər. İsmi sifətlər və feili sifətlər. Mürəkkəb sifətlər və onların növləri: sifət-isim izafət birləşməsi, ذَا،ذِي (ذو)، أَبْ və أُم sözlərinin sonrakı isimlə izafət əmələ gətirməsi yolu ilə düzələn mürəkkəb sifətlər.

Sifətin dərəcələri: adi, müqayisə və üstünlük. Dərəcələrin morfoloji və analitik ifadəsi.

Say. Miqdar sayları. Sıra sayları. Kəsr sayları. Bölüşdürmə və qat sayları. Qeyri-müəyyən saylar.

İl, ay, gün və tarixlərin ifadəsi.

Əvəzlik. Əvəzlərin mənaca növləri. Şəxs əvəzləkləri. İşarə əvəzləkləri. Sual əvəzləkləri. Nisbi əvəzləklər. Qeyri-müəyyən əvəzləklər. Təyin əvəzləkləri. Bitişən əvəzləklər.

Feil. Feillərin quruluşca növləri. Sadə və düzəltmə feillər. Üç kök samitli feillərin düzəltmə babları. Dörd kök samitli feillərin düzəltmə babları.

Feillərin mənaca növləri.

Kök samitlərinin fonetik xüsusiyyətlərinə görə feillərin bölgüsü. Salim feillər. Qeyri-salim feillər. Düzgün feillər (həməzli və mudaaf feillər) və zəif feillər (misal feillər, boş feillər, naqis feillər, ləfif feillər (ikiqat qeyri-salim feillər)).

Feillərin zamanları. Keçmiş və indiki-gələcək zaman.

Feillərin növləri: məlum və məchul. Təsirli və təsirsiz feillər.

Feillərin formaları (əmr, arzu, şərt və təkid formaları) və onların işlənmə xüsusiyyətləri.

Zərflər. Zərflərin mənaca növləri: zaman, məkan, keyfiyyət, kəmiyyət, əlamət, tərz-hərəkət, səbəb və məqsəd zərfləri.

Zərflərin quruluşca növləri. Əsl zərflər və düzəltmə zərflər. Adverbiallaşma hadisəsi.

Köməkçi nitq hissələri

Ön qoşma. Ön qoşmaların mənaca növləri: zaman, məkan, səbəb, məqsəd, vasitə, aidlik, mənsubiyyət, birgəlik, oxşarlıq, uyğunluq və s.

Bitişik və ayrı yazılan ön qoşmalar.

Bağlayıcı. Ərəb dilində bağlayıcılar. Bağlayıcıların növləri və təsnifi.

Ədat. Ərəb dilində ədatlar. Ədatların mənaca növləri. Təsdiq, sual, inkar, zaman, modallıq, təsdiq və qeyri-müəyyənlik ədatları.

Nida. Nidanın ifadə formaları. Nidanın təəccüb, heyranlıq və ya təəssüf bildirən ədatlarla ifadəsi. Nidanın söz və ya söz birləşməsi ilə ifadəsi. Nidanın cümlə ilə ifadəsi.

Modal sözlər. Ərəb dilində geniş yayılmış **إِنَّ** və ona bənzər modal sözlərin (إِنَّ و أَخواتها) mənə və işlənmə xüsusiyyətləri.

Sintaksis

Sintaksisin cümlədə sözlərin birləşməsi qaydalarını öyrənən bir qrammatika sahəsi olması. Ərəb dili sintaksisinin əsas xüsusiyyətləri.

Söz birləşməsi. İsmi söz birləşmələri, onların uzlaşan, uzlaşmayan və qarışıq təyini söz birləşmələrinə bölünməsi.

Sifətin isimlə birləşməsi.

Uzlaşan təyini söz birləşmələri.

İşarə əvəzliyi və isim birləşməsi.

Uzlaşmayan təyini söz birləşmələri. İzfəfət (status-konstruktus) birləşməsi və onun təyinlik xüsusiyyəti.

İzfəfət birləşməsi növləri: ismin isim, miqdar sayı, sifət, sual və işarə əvəzliyi ilə birləşməsi.

Cümlə. Xəbərin iştirakına görə cümlənin növləri: ismi və feili cümlələr.

Mübtəda və xəbərin ifadəsinə görə ismi cümlə tipləri və onların sintaktik və semantik xüsusiyyətləri.

Xəbəri ön qoşma ilə işlənən ismi cümlələr.

Subyektin iştirakına görə feili cümlələrin növləri: şəxslə cümlə və şəxssiz cümlə.

Cümlələrin quruluşca növləri: sadə və mürəkkəb cümlə.

Tabesiz mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlənin növləri.

Tabeli mürəkkəb cümlə. Baş və budaq cümlə. Budaq cümlələrin növləri: mübtəda, xəbər, tamamlıq, təyin, zaman, yer, şərt, səbəb və məqsəd budaq cümlələri və onları baş cümləyə bağlayan tabelilik bağlayıcıları.

Cümlədə söz sırası. İsmi və feili cümlədə söz sırası.

Leksikologiya

Ərəb dilinin əsas lüğət fondu və lüğət tərkibi.

Alınma sözlər. Qədim dillərdən (arami, efiop, qədim yə-hudi) alınma sözlər. Fars, yunan və latın sözlərinin arami dil vasitəsi ilə ərəb dilinə keçməsi. Alınma sözlərin ərəb dili fonetik və qrammatik qanunlarına tabe edilməsi.

Ərəb dilində arxaizmlər və neologizmlər.

Ərəb dilində omonimlər.

Ərəb dilində sinonimlər. ərəb dilinin sinonimlərlə zəngliyi

Ərəb dilində antonimlər.

Ərəb dilində frazeoloji birləşmələr.

Ərəb dilində ibarələr. Hikmətli sözlər. Atalar sözləri. Zərbi-məsəllər.

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Əkbərova, T. Ə., Məmmədova, K. Ə. Ərəb dili: ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2013.
2. Əl-Abbasi, X. N. Ərəbizmlərin Azərbaycan ədəbi dilində semantik dəyişiklikləri (monoqrafiya). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003.
3. Qaradağlı, V. A. Ərəb ədəbi dilində feilin təsnifi və təsrifi. Bakı: AFPoliqrAF, 2025.
4. Qaradağlı, V. A. Müasir ərəb ədəbi dili fonetikasının tədrisi. Bakı, 2008.
5. Qaradağlı, V. A. Təcvid. Bakı: Elm, 2011.
6. Mahmud, G. Y. Ərəb ədəbi dilində sinonimlik. Bakı, 2010.
7. Məlikov, T. P. Müasir ərəb dilində yeni söz və ifadələr. Bakı: Füyuzat, 2022.
8. Məmmədəliyev, V. M. Bəsre qrammatika məktəbi. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1983.
9. Məmmədəliyev, V. M. Kufə qrammatika məktəbi. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1988.
10. Məmmədəliyev, V. M. Ərəb dilçiliyi. Bakı: Maarif, 1985.
11. Məmmədəliyev, V. M. Ərəb ədəbi dilində feilin zaman, şəxs və şəkil kateqoriyaları. Bakı: Bakı Universiteti, 1992.
12. Məmmədov, Ə. C. Ərəb dili. Bakı, 1958-2022 illər nəşri.

13. Rzayev, X. A. Atalar sözləri. I cild. Bakı: Nurlar nəşriyyat poliqrafiya mərkəzi, 2004.
14. Şəms, İ. Q. Klassik ərəb dili morfolojiyasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti, 1983.

Ərəb dilində

15. 1988. سيبويه. الكتاب. تحقيق: عبد السلام هارون. القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1988.
16. 1952. ابن جني. الخصائص. تحقيق: محمد علي النجار. القاهرة: دار الهدى للطباعة والنشر، 1952.
17. 1993. الزمخشري، محمود بن عمر. المفصل في علم العربية. بيروت: دار الجيل، 1993.
18. 1994. ابن منظور. لسان العرب. بيروت: دار صادر، 1994.
19. الدكتور حسان بن عبد الله الغنيمان. واضح في الصرف. مكتبة لسان العرب. ص.
20. الغلابيني، مصطفى، جامع الدروس العربية. بيروت: المكتبة العصرية، 2007.
21. الحملاوي، أحمد. شذا العرف في فن الصرف. القاهرة: دار الكتب العلمية، 2004.
22. عبد الغني، أيمن أمين. الكافي في علم الصرف. القاهرة: دار التوفيقية للتراث، 2011.
23. بيروت: دار الكتب العلمية، 1996. المعجم المفصل في التصريف. ي. عقوب، إميل بديع

Rus dilində

24. Гранде, Б. М. Курс арабской грамматики. Москва: Издательство восточной литературы, 1963.
25. Беляев, В. И. Арабский язык. Москва: Издательство Московского университета, 1965.
26. Юшманов, Н. В. Грамматика литературного арабского языка. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР, 1940.
27. Шагаль, В. Э. Арабский язык: Учебник для вузов. Москва: Высшая школа, 1983.
28. Белкин, В. М. Арабская лексикология. Москва, 1975.

İngilis dilində

29. Wright, William. A Grammar of the Arabic Language. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
30. Fischer, Wolf Dietrich. A Grammar of Classical Arabic. New Haven & London: Yale University Press, 2002.
31. Versteegh, Kees. The Arabic Language. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.

32. Holes, Clive. Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties. Rev. ed. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2004.
33. Watson, Janet C. E. The Phonology and Morphology of Arabic. Oxford: Oxford University Press, 2007.
34. Haywood, J. A., Nahmad, H. M. A New Arabic Grammar of the Written Language. London: Lund Humphries, 1965.
35. Stetkevych, Suzanne Pinckney. The Modern Arabic Literary Language. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

Türk dilinde

1. Karaman, Hayrettin. Arapça Dilbilgisi (Sarf ve Nahiv). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
2. Tekin, Ahmet. Arapça Grameri (Nahiv-Sarf). İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
3. Maksudoğlu, Mehmet. Arapça Dilbilgisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2004.
4. Çörtü, Meral. Arapça Dilbilgisi (Sarf ve Nahiv). İstanbul: İFAV Yayınları, 2012.